

כאב — ראה ערך יסורים

בהשאלה במובן של דיכאון וצער רב⁶.

ב. רקע היסטורי

היפוקרטס (460-370 לפני ספירתם) סבר, שיש לכבד תפקיד במערכת הדם בלבד. גלינוס (129-200 לספירה) הכיר את מבנה הכבד, ואף הוא, כקודמיו, סבר שהכבד הוא מקור הוורידים והדם, אך הכיר בו את מרכז התזונה והצמיחה, מושב הנפש הטבעית, ואף תיאר מספר מחלות כבד, כגון הצהבת, והמיימת שמחמת מחלות כבד⁷. גלינוס חשב שהעובר נוצר מהכבד תחילה⁸, וסבר שהכבד הוא מקור האהבה⁹.

אריטיאוס (המאה השנייה לספירתם) וגלינוס¹⁰ לא ידעו על כושר הרגנרציה של הכבד, ולכן העמידו אותו בשורה אחת עם הלב, וקבעו שכל פגיעה בכבד מביאה למוות.

מבחינה מודרנית, יש לראות בפסיולוג

כְּבֵד

א. הגדרת המושג

הכבד הוא איבר פנימי בבטן, והוא נקרא כך, על שם היותו הכבד והגדול ביותר בבלוטות הגוף.

בלשון המשנה והרמב"ם משמש הכבד בדרך כלל בצורת נקבה, כגון ניטלה הכבד ונשתייר הימנה כזית¹, הכבד אוסרת ואינה נאסרת², כבד שניטלה כולה טריפה וכו', נידלדלה הכבד וכו', נשאר בה וכו'³. אך יש שהשימוש הוא בצורת זכר, כגון ניטל הכבד ולא נשתייר הימנו כלום⁴.

נחלקו תנאים אם בלשון בני אדם כלול כבד בכלל בשר⁵.

הביטוי 'נשפך כבדו לארץ' משמש

כ, ע' כבד, עמ' 537-538. [8] H.J. Zimmels, *Magicians, Theologians and Doctors*, p. 63. [9] J. Preuss, *Biblical and Talmudic Medicine*, trans. F. Rosner, 9. [10] Galen, *On the Usefulness of the Parts of the Body*, trans. May, pp. 230-231. וראה בספרו של קצנלסון, התלמוד וחכמת הרפואה, עמ'

[1] משנה חולין ג ב. [2] משנה תרומות י יא. [3] רמב"ם שחיטה ח כא-כב. [4] משנה חולין ג א. [5] נדרים נד ב. אמנם הרי"ף והרא"ש חולין קד א, וכן רמב"ם נדרים ט ו, וטושו"ע יו"ד ריז ח, לא גרסו כבד כלל במחלוקת זו. [6] 'נשפך לארץ כבדי על שבר בת עמי' (איכה ב יא). וראה איכה רבתי ב יט. [7] אנציקלופדיה עברית, כרך

הצרפתי קלוד ברנרד (1813-1878) את החלוצן בהבנת האנטומיה-הפיסיולוגית והפיסיולוגיה הביוכימית של הכבד. צורות שונות של שחמת הכבד¹¹ תוארו בפירוט מראשית המאה ה-19 למניינם, והדלקת הנגיפית של הכבד, היינו הצהבת הזיהומית, הוגדרה בשנת 1942.¹²

המרה — צינוריות המרה מתנקזות לצינור המרה המשותף¹⁶, אשר נשפך לתריסריון. כיס המרה נמצא בשטח התחתון של אונת הכבד הימנית, וקשור לצינור המרה על ידי צינור כיס-המרה¹⁷.

ג. רקע מדעי

אנטומיה

התפתחות עוברית — הכבד מתחיל להתפתח בעובר האדם בשבוע ההריון הרביעי, והוא גדול יחסית למשקל גופו של העובר בהשוואה לכבד במבוגר, מפני תפקידיו המיוחדים בחיים העובריים ביצירת הדם. בעובר מהווה משקל הכבד 5% ממשקל הגוף, בעוד שבמבוגר מהווה הכבד 2% ממשקל גופו. גם אספקת הדם לכבד העוברי שונה מזו של המבוגר, שכן ווריד הטבור פתוח, ומחבר את הכבד אל השיליה, אליה מוזרמים חומרי הפירוק השונים. יצירת המרה בעובר מתחילה בגיל 12 שבועות הריון.

מיקום — הכבד נמצא ברום-הבטן מימין, מתחת לסרעפת, מוקף בצלעות התחתונות, מעל לכליה הימנית, וסמוך לקיבה, לתריסריון ולמעיי הגס. משקלו בגבר מבוגר 1.4-1.6 ק"ג, ובאשה 1.2-1.4 ק"ג. צבעו חום-אדום. הכבד קשור ברצועות אל הסרעפת, אל דופן הבטן הקדמית ואל הטבור.

פיסיולוגיה

לכבד תפקידים רבים ומגוונים במערכות שונות:

חלוקה — הכבד מחולק לשתי אונות עיקריות: אונה ימנית גדולה, ואונה שמאלית קטנה. מן האונה הימנית מסתעפות שתי אונות נוספות: האונה המרובעת, והאונה המזונבת.

בעיכול — הכבד מווסת את ספיגת השומן במעיים. דבר זה נעשה באמצעות יצירת חומצות המרה, והפרשתן למערכת העיכול.

בחילוף חומרים — לכבד תפקיד מרכזי בחילוף החומרים של פחמימות, שומנים,

אספקת הדם — עורק הכבד הבא מן הוורידים¹³ מספק חמצן וחומרי מזון נחוצים לקיומו של הכבד; ווריד השער¹⁴ מביא חומרי פירוק שונים מהטחול ומהמעיים. מקום כניסת שני כלי הדם הגדולים הללו נקרא שער הכבד; שני וורידי הכבד הגדולים מנקזים את הדם מן הכבד אל

[14] portal vein. [15] inferior vena cava. [16] common bile duct. [17] cystic duct.

[11] cirrhosis. [12] אנציקלופדיה עברית, שם, עמ' 539. [13] aorta.

חלבונים, ויטמינים, והורמונים.

ותרופות.

במערכת החיסונית – הכבד מעורב בהעברת חלבונים חיסוניים, ובפירוק אנטיגנים.

ד. הכבד במקרא, בחז"ל, ובספרות חכמי ישראל

בקרישת הדם – בכבד נוצרים חלק גדול מהחומרים המשתתפים בתהליך קרישת הדם.

איזכור – בתורה מוזכרת רק יותרת הכבד¹⁸, והכבד עצמו מוזכר בשלושה מקומות בנ"ך¹⁹.

מיקום – הכבד נמצא בבטן, בצד ימין²⁰, בדופן החמישית²¹.

ביצירת הדם – בעובר משמש הכבד כאחד המנגנונים ליצירת הדם, ולאחר הלידה משמש הכבד כמאגר לברזל, וכמנגנון לפירוק ההמוגלובין והפיכתו לבילירובין.

מושגים אנטומיים – טרפס הכבד, היא המחיצה שבאמצע הבטן, המבדלת בין איברי המאכל ואיברי הנשימה, כלומר בין הבטן לבין החזה²², והיינו הסרעפת²³. יש מי שכתב, שכל טרפס פירושו מחיצה, כך הסרעפת היא טרפס הכבד, וכיס הלב²⁴ הוא טרפס הלב^{25,26}.

בסתירת רעלנים וחומרים מזיקים – הכבד משמש לסתירת חומרים מזיקים שונים, פנימיים וחיצוניים, כולל רעלים

השם "טרפס". וראה עוד בדרכי תשובה יו"ד סי' מא סקס"ג. [26] ואגב, דיני טריפות הקשורים לטרעפת, לא מצינו כל דיון בתלמוד וברמב"ם, אך מהגאונים והראשונים דנו בשאלות שונות הקשורות לטריפות הטרפס, כגון ניקב הטרפס – ראבי"ה חולין עמ' סח, אור זרוע ח"א סי' תכה, תרומת הדשן סי' קסג, מרדכי חולין סי' תרכ וסי' תרלא, הג"א חולין פ"ג סי' מט, טושו"ע יו"ד מא ח-ט, שו"ת מהרי"ט ח"ב חיו"ד סי' ח, שו"ת צמח צדק חיו"ד סי' מא, שו"ת שואל ומשיב מהדו"ת ח"ד סי' צט, ושם מהדו"ד ח"ג סי' קלח. וראה באריכות בדרכי תשובה יו"ד סי' מא סקס"ו, ובאנציקלופדיה תלמודית, כרך יז, ע' חצר כבד, אות ד; חסר הטרפס מתולדה – דעת תורה יו"ד סי' מא סקכ"ט, מנחת יוסף, יו"ד שם, דרכי תשובה יו"ד סי' מא סקכ"ח; נמצאו שני טרפשים – פרי חדש יו"ד סי' מא סקי"ג, פרמ"ג יו"ד סי' מא בשפ"ד סקי"ב, דרכי תשובה שם סקפ"ד. ולכאורה תמוה שהוסיפו הפוסקים טריפות שלא מוזכרות בש"ס, ונימוקיהם הרפואיים

[18] שמות כט יג, כב; ויקרא ג ד ועוד. וראה להלן הע' 27 ואילך, בהגדרת מושג זה. [19] יחזקאל כא כו; איכה ב יא; משלי ז כג. [20] תמיד ד ג; זוהר ח"ג דרכ"ז; רמב"ם מעשה הקרבנות ו ז. [21] סנהדרין מט א. וראה י. לייבוויץ, מחניים קכב: 18, 1970. וראה בס' יבין שמועה להרשב"ץ הל' טריפות ד"ה כבד, ובשו"ת כנפי יונה סי' מו, שכתב שבאיטרים הכבד הוא בצד שמאל של הגוף והטחול בימין. אכן כיום ידוע שאין הדבר כן. [22] רמב"ם שחיטה ו י. [23] diaphragm. ואגב יש להעיר, שלפי הרמב"ן עה"ת ויקרא א ח, המושג המקראי "פדר" בחילוף אותיות הוא פרד, היינו קרום המפריד בין עליונים ותחתונים, ולפי זה גם מונח זה מתייחס לטרעפת. אכן, כיום מקובל לפרש שפדר מתייחס ל-Omentum ולא לטרעפת – ראה במילון למונחי האנטומיה של האקדמיה ללשון העברית. וראה א. שטינברג, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 243. [24] pericard. [25] יסטרוב בספר המילים. וראה בספרו של פרויס עמ' 98, ביחס למקור

יש מי שכתב, שהנפש היא בכבד, והיא המתאווה לאכול, ותאוות המשגל ממנה³⁸.

חבלה — חבלה בכבד נחשבה כקטלנית³⁹, כנראה בגלל ריבוי הדם שבכבד.

פיסיוולוגיה — עובדת חיוניותו של הכבד היתה ידועה לחז"ל, ולכן נקבעה ההלכה, שאם ניטל הכבד, ולא נשתייר הימנו כלום, הבהמה טריפה, היינו שאיננה יכולה להתקיים⁴⁰. וכן נקבע, שמחלת כבד היא סיבת מוות שכיחה במבוגרים⁴¹. וכן כלול הכבד בין האיברים שהנשמה תלויה בהם⁴². מאידך, הכירו חז"ל בכושר ההתחדשות של הכבד, ואפילו בפגיעות

יש הסבורים, שגם המושגים יותרת הכבד²⁷, אצבע הכבד²⁸, וחצר הכבד²⁹ מתייחסים לסרעפת³⁰; יש הסבורים, שאצבע הכבד, חצר הכבד ויותרת הכבד הם חלק מהכבד עצמו, היוצאים ממנו בצורת אצבע קטנה³¹, וכן משמע דעת חוקרים, שמושגים אלו מתייחסים לאונה המזונכת של הכבד³², שהיא מופרדת בבהמה, ולכן התייחסו אליה בשם נפרד³³; יש מי שסבור, שחצר הכבד הוא מקום כניסת ווריד שער הכבד³⁴; ויש הסבורים, שיותרת הכבד הוא הלבלב³⁵.

תיפקוד — חז"ל ייחסו לכבד את מקור הכעס והזימה³⁶; וכן ייחסו חז"ל לכבד תפקיד ביצירת הדם³⁷.

השבעים, ויקרא ג ד; יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר ג, פ"ט, 3; אוצר ישראל, ע' כבד; ספר המונחים לרפואה ומדעי הטבע, עמ' 436; פרויס עמ' 96-97. וראה בפרויס שם, הסבור שיש לגרוס "חיצר", שמשמעו אצבע בסורית. [34] אנציקלופדיה עברית, כרך ב, ע' כבד, עמ' 539. [35] קצנלסון, התלמוד וחכמת הרפואה, עמ' 46; י.מ. לוינגר, קורות, ה: 103, 1970. [36] ברכות סא א-ב; ויקרא רבה ד ד. וראה בכוזרי, מאמר ד, כה — כבד כועס, מפני המרות הנולדות בו. וראה בספרו של פרויס, בתירגומו של רוזנר, עמ' 95. [37] חולין קט ב; בכורות מה א. וראה ברש"י בכורות נה א ד"ה זכרותא, שעיקר הדם הוא כבד. ועל כן יש צורך בעליית הכבד כדי להכשירו לאכילה — ראה להלן הע' 109 ואילך. וראה עוד גיטין סט א. [38] א"ע שמות כג כה. וראה בספרו של צימלס, עמ' 197, הע' 26. על תיפקוד הכבד בעיכול המזון — ראה ברמב"ם, פרקי משה, מאמר א; סמ"ג, הובא בס' יסוד העבודה, ח"ב פ"ד; שו"ת רשב"ש סי' שט; אברבנאל עה"ת ויקרא טו ב. [39] עד יפלא חץ כבדי (משלי ז כג). [40] משנה חולין ג א. וראה להלן הע' 61 ואילך. [41] ערכין כ א; רמב"ם ערכין ב א. [42] זוהר ויקרא דרל"א — כבד

השונים לחלק מהתוספות הללו (ראה אנציקלופדיה תלמודית שם), אינם מובנים לפי ידיעותינו הרפואיות. וביחס לטרפס העוף — ראה מרדכי חולין סי' תרלא; דרכי תשובה יו"ד סי' מא סקנ"ט. ובדיני ניקור הסרעפת — ראה רמ"א יו"ד סד יב; תורת הניקור הירושלמי; סדר ניקור המעשי, עמ' פב. ובדיני אכילתה — ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך יז, ע' חצר כבד, עמ' רצא. [27] שמות כט יג; ויקרא ג ד, ועוד. [28] משנה תמיד ד ג. [29] יומא פג א; חולין לח ב; תרגומי אונקלוס ויונתן, ויקרא ג ד — ליותרת הכבד. [30] רש"י עה"ת ויקרא ג ד; רש"י ברכות מד ב ד"ה יותרת, ורש"י חולין לח ב ד"ה טרפשא; תוס' חולין לח ב ד"ה מחצר; רגמ"ה חולין לח ב ד"ה מחצר; יראים השלם סי' מז; ראבי"ה חולין עמ' סח; מלבי"ם ויקרא פ"ג אות קעב; הכתב והקבלה שמות כט יג. [31] רי"צ גיאת הל' יוהכ"פ, בשם רה"ג; ערוך ע' אצבע; סי' העיטור ח"ב, עשרת הדברות מ"ד עמ' ג, בשם רב האי גאון; מדרש הגדול, הובא בתו"ש שמות פכ"ט אות נג; הקדמת הרמב"ם לסדר קדשים, הובא גם בכס"מ מעשה הקרבנות א יח; רשב"ם עה"ת ויקרא ג ד; אברבנאל עה"ת שמות כט יג. [32] caudate lobe [33] תרגום

על מוגמר, וימצוץ עצם מאותו בשר, וישתה חומץ, ויש אומרים שלא ישתה חומץ, כי הוא מזיק לכבד; ואם גם זה לא עזר, יביא קליפת סנה גרודה, שתהא גרודה מלמעלה למטה דווקא ולא להיפך, שמא יצאו התולעים מתוך פיו, ויבשל אותו בשיכר בזמן בין השמשות, ויש אומרים בבית השכן, ולמחר יסתום את נחיריו וישתה, וכאשר יתפנה – יתפנה במקום שנפשח הדקל⁵².

תרופות וטיפולים – יותרת הכבד
נחשבה כאחד מהמאכלים המשמשים לריפוי החולה⁵³.

אכילת חצר כבד של כלב שוטה, נחשבה כאמצעי הריפוי למי שנשכו כלב שוטה⁵⁴. אמנם יש מי שכתב, שטיפול זה אינו מועיל אלא בדרך סגולה, ועל כן

נרחבות עדיין נשמרות בו עתודות מספיקות לבצע את תיפקודיו הרבים. לכן נקבע על ידי חז"ל, שאם ניטל הכבד, ונשתתיר בו כדי להעלות ארוכה, הבהמה כשרה⁴³.

מחלות – חז"ל⁴⁴ תיארו נסיון לאבחנה מبدלת בין דם הבא מהריאה⁴⁵, לבין דם הבא מהכבד⁴⁶.

תולעים בכבד⁴⁷ מתהווים כתוצאה מאכילת בשר נא⁴⁸, ובשר שמן, ובשר שור, ואגוזים, ולולבי תילתן⁴⁹, כשאוכל כל אחד מאלו על קיבה ריקה, ואחר כך שותה מים. הטיפול להדבקה בתולעי הכבד הוא אכילת צמח בשם יועזר⁵⁰; ואם אין לו יועזר, או שהיועזר לא הבריא אותו, יבלע תחלי לבנים⁵¹; ואם גם זה לא עזר, ישב בתענית, ויקח בשר שמן, וישליכהו

משנה שבת יד ג, ובברטנורא שם. צמח זה הוא שערות שולמית Maidenhair Fern, ממשפחת הרב-רגליים, שהוא חסר פרחים ופירות, ומתרבה על ידי נבגים, גדל בארץ ישראל במקומות מוצלים, ובמיוחד בפתחי מערות – הצומח, החי, וכלי החקלאות במשנה, עמ' 76. [51] בערוך ע' תחל (ב) פירש שחליים לבנים, היינו צמח בר ממשפחת המצליבים, שגדל על פי רוב בשדות ובצידי הדרכים, ובתוך שדות פשתן, או שהם תמרים שלא בשלו כל צרכן. [52] שבת קט ב. לפי הערוך ע' ארקתא (ג), לא מדובר בסוגיא זו בתולעי הכבד, אלא בצהבת חסימתית, וכל הטיפול המתואר מיועד למחלה זו. אכן, מבחינה רפואית נראה יותר כרשיי, שכן הגורמים המתוארים מתאימים למקורות הדבקה אפשריים לטפילים, וכן יש הגיון רפואי בדרכי הטיפול, אם מדובר בהדבקה טפילית בדרכי העיכול. וראה בע' השתנות הטבעים, הע' 106 ואילך, בעניין הרפואות שבש"ס. [53] ברכות מד ב; שם נו ב. [54] יומא פג א. וראה שם מחלוקת ת"ק

מותא דרברבי. וראה בחולין מג א, שאצל איוב נשפכה המרה שבכבד, והיה זה מעשה ניסים שהוא נשאר בחיים. [43] תוספתא חולין ג ד. וראה להלן הע' 61 ואילך. וראה לעיל בחלק ההיסטורי, שדבר זה לא הובן על ידי רופאי העת העתיקה. וראה א. שטינברג, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 241 ואילך. [44] גיטין סט א. [45] hemoptysis. כנראה הכוונה לדימום מדליות הוושט (hematemesis), שהוא תוצאה ממחלת כבד. ראה עוד בט"ז יו"ד סי' מא סק"ב. וראה א. שטינברג, אסיא, שם, בעמ' 242. [47] ארקתא – סוג של טפילים, שזיהויים לא ברור. [48] אומצא, לפי פירוש הערוך ע' אמץ (ב). אמנם רש"י שבת קט ב ד"ה מאומצא, פירש בשר בגחלים, ונראה יותר פירוש הערוך, שכן אמנם בשר נא הוא מקור להדבקה בתולעים. [49] גירי דרוביא, לפי פירוש רש"י שבת שם. ובערוך ע' גר (ט) פירש לולבי גפנים או זרע פשתן. [50] רש"י שבת קט ב ד"ה פותנק זיהה אותו בשם פולא"ל. וראה בפיהמ"ש לרמב"ם

חסרון הכבד מסיבות שונות, ולא נטילה ביד, בדרך כירורגית, שכן לאחר ניתוח כזה לא יתכן שהבהמה תישאר בחיים. מצב 'נטילה' חלקית יכול להיות בחבלה; לאחר מחלה, כגון שחמת מתקדמת, שאמנם גורמת להקטנת הכבד אך לא להיעלמותו; או מצב מולד של חסר כבד, שקורה לעתים נדירות בעגלים, בצאן ובחזירים⁶³. יש מי שכתב, שטעם הטריפה בניטל הכבד הוא מחמת חסרה המרה⁶⁴. אכן, רוב האחרונים חלקו על שיטתו, וסוברים שטריפת ניטל הכבד היא טריפה מכוח עצמה⁶⁵.

ביחס לשיעור השיור, שבו הבהמה כשרה, נקבע להלכה⁶⁶, שצריך להשתייר כזית גם במקום מרה, היינו אזור הגומץ שבו מונח כיס המרה, וגם במקום שהיא חיה. בהגדרת מקום זה מצינו שני פירושים⁶⁷: במקום תלייתה, שהיא מעורה ודבוקה מעל הכליה הימנית, היינו במיטבע הכלייתי, שהוא בתחתית הכבד⁶⁸, או באזור הטרפש, היינו בנקודה כלשהי בחלק העליון של הכבד, המונח מתחת

להלכה אסרו להאכיל את הנשוח מהכבד הטמא של הכלב הנושך⁵⁵. ועוד יש מי שכתב, שאינו רפואה, אף על פי שהמון נוהגים כן, ואין להאכיל את האיסור במקום שאין בו רפואה⁵⁶.

יש שכתבו טיפול סגולי לצהבת: יקח יונה, זכר לזכר ונקבה לנקבה, וישיבנה על טבורו, וישאב את הצהבת עד שהיונה תמות⁵⁷, ודבר זה מותר, אף שיש בזה משום צער בעלי חיים, ואף שמדובר בטיפול סגולי, מכיוון שהוא נעשה לצורך בני אדם⁵⁸. ויש מי שכתב⁵⁹, שרפואה זו היא סגולית ולא טבעית, ולפיכך לעניין שבת דינה כתרופה סגולית⁶⁰.

ה. פרטי דינים

בדיני טריפות

ניטל הכבד — ניטל הכבד ולא נשתייר הימנו כלום, הבהמה טריפה⁶¹, ואם נשתייר הימנו כזית, הבהמה כשרה⁶². "ניטל" כאן מתייחס, כנראה, למצב של

[62] חולין נד א; רמב"ם וטושו"ע שם. ובתוספתא חולין ג ד, הגירסא היא בכדי להעלות ארוכה. [63] ראה א. שטינברג, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 244. וראה להלן הע' 101. [64] רשב"א, תורת הבית הארוך, דמ"ג ע"ב. [65] ראה תבואות שור, יו"ד סי' מא סק"א; פליתי שם; פרמ"ג שם בשפ"ד סק"א; שו"ת ר' משולם איגרא חיו"ד סי' ו; שו"ת הר צבי חיו"ד סי' ל. [66] חולין מו א; רמב"ם וטושו"ע שם. [67] רש"י חולין שם, ד"ה במקום. [68] ואגב, יש להעיר על דברי רש"י, שכתב שהכבד תלוי תחת הכליות, ובעצם המצב הוא הפוך, שהכליה הימנית מצויה מתחת לכבד. וכן מה שכתב 'כליות' בלשון רבים הוא קשה, שהרי הכבד

ורבי מתיא בן חרש. [55] רמב"ם, בפייהמ"ש יומא שם. [56] המאירי שם. וראה עוד בכפות תמרים יומא שם; שו"ת יד הלוי חיו"ד סי' סב; שו"ת שבט הלוי ח"ה סי' נה. וראה ע' מחלות, הע' 210 ואילך, בעניין כלב שוטה. [57] ראה ספר המנהגים, עמ' תקעד; ספר טעמי המנהגים, בסוף הספר, ענייני סגולות דמ"ה ע"ב. ודבר זה קורה גם בימינו. [58] שו"ת יביע אומר ח"ט חיו"ד סי' לב. [59] שבת שבתון, סי"ב סק"א (עמ' סח). [60] ראה ע' שבת הע' 553 ואילך. וראה בקונטרס ההנהגות, בסוף ס' ביצחק יקרא על מ"ב, בעמ' ה, שכתב בשם הגרש"ז אויערבאך, שתרופה זו היא הבל ואמונה טפלה. [61] חולין מב א; רמב"ם שחיטה ח כא; טושו"ע יו"ד מא א.

לסרעפת. יש מי שהסתפק, אם הכזית במקום תלייתה הוא סמוך לתלייתה, או כנגד תלייתה בכל משך הכבד⁶⁹. ואגב, יש להעיר בעניין המיקום תחת לסרעפת, שאמנם היה מקובל לחשוב שנקודת החיבור בין הכבד לסרעפת הוא המקום הקטלני ביותר בגוף⁷⁰. אכן כיום ידוע, שיש אמנם תאים שונים בכבד, אך פיזורם הוא שווה בכל שטחי הכבד, ואין כל הבדלים ביחס למיקומם⁷¹.

יש מי שכתב, שאם ניטל מן הכבד מקום שהיא תלויה בו ומקום מרה, אף על פי שהשאר קיים כמו שהוא – טריפה⁷⁴, ויש שהקשו על שיטה זו⁷⁵. ואם היה הכזית מפוזר מעט בכאן ומעט בכאן, או שהיה מרוודד, או שהיה ארוך כרצועה – טריפה⁷⁶.

השיעור בבהמה הוא קבוע, אפילו בשור הגדול, אבל בעוף – הכל לפי גדלו וקטנו⁷⁷.

להלכה, יש הסוברים שהעיקר כפירוש הראשון, היינו שמקום שהיא חיה מתייחס לקטע הכבד הסמוך לכליה⁷²; ויש הסבורים, שיש להתחשב בשני הפירושים, ולכן צריך שישתיירו שלושה זיתים⁷³.

תולעים בכבד – תולעים שנמצאו בכבד, אפילו אם התליע במקום מרה ובמקום חיותו, הבהמה כשרה⁷⁸. יש מי שכתב, שאם הפגיעה של התולעים היא

נמצא בסמיכות רק לכליה הימנית. ואולי יש להסביר את כוונתו על פי המבואר בע' כליות ודרכי השתן, הע' 81-82, שגם כליה אחת מכונה 'כליות', וי"ל. [69] ראה בהג' רעק"א יו"ד סי' מא; חו"א יו"ד סי' ד אות טו. [70] כך מספר הומרוס (Homer, *Odyssey*, IX, 299-305), שאודיסיאוס תיכנן את הריגתו של ציקלופס הענק על ידי דקירת חרב באותו חלק מגופו שהסרעפת אוחות בכבד, וגלינוס (Galen, *On the Usefulness of the Parts of the Body*, trans. By May, pp. 230-231) שיבח השקפה זו מבחינה רפואית. ובגמ' סנהדרין מט א, הסבירו שאבנר הכה את עשאל בחומש שמו"ב ב כג, וכן יואב שהכה את אבנר בחומש שמו"ב ג כז, שהוא מקום שמרה וכבד תלויים בו, ומשמע שנחשב למקום קטלני במיוחד. וראה י. לייבוביץ, מחניים, קכב: 19, 1970. [71] ראה א. שטינברג, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 245. [72] טושו"ע יו"ד מא א; ט"ז שם סק"א; ביאור הגר"א שם סק"ב. [73] או"ה כלל נא דין ח; תורת חטאת כלל פט דין ט; ש"ך יו"ד סי' מא סק"א. וראה עוד בשו"ת משאת בנימין סי' קג; שו"ת שבות יעקב ח"ג סי'

נא. ובדין עוף בנידון – ראה בגליון מהרש"א יו"ד על הש"ך סי' מא סק"א. [74] רמב"ם שחיטה ח כא. וכן משמע מהרמ"א יו"ד מא ג. דין זה לא מופיע בגמ', וראה בכס"מ שם, אך מבחינה רפואית אין לכך הצדקה. [75] ראה לח"מ שם; דרכי תשובה יו"ד סי' מא סק"ג. וראה בחו"א יו"ד סי' ד אות טו. [76] חולין מו א, בעיות שנשאר בתיקו; רמב"ם וטושו"ע שם. [77] רשב"א תורת הבית, בית שני, סי' ששל; המאירי, חולין מו א; טושו"ע יו"ד מא ב. מבחינה רפואית היה מתאים יותר לקבוע שיעור משתנה לפי גודל הבהמה, כמו שנקבע ביחס לעוף, ולכאורה זה מתאים לגירסת התוספתא חולין ג ד – כדי להעלות ארוכה, אלא שלהלכה נתת דבריך לשיעורין, ולכן נקבע שיעור קבוע. וראה בדעת תורה יו"ד שם סק"ז, שכתב להקל בבהמה בשיעור הכזית השלישי. [78] חולין מח א; רמב"ם שחיטה ו ט; טושו"ע יו"ד מא ד. וראה א. שטינברג, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 246-247, בהסבר סוגי התולעים המצויים בבקר ובצאן, ומשמעותם הרפואית. ובשו"ת חת"ס חו"ד סי' מד כתב, שנהגו היתר בדין תולעים בכבד מקדמת דנא, אף

בדרכי המרה, הבהמה טריפה, ואם הפגיעה היא ברקמת הכבד, הבהמה כשרה⁷⁹; יש מי שכתב, שאם נגרם נמק לכבד ('חסר מהכבד') עקב התולעים, הרי היא טריפה⁸⁰.

נתקשה הכבד — נתקשה הכבד כאבן, הבהמה טריפה⁸⁶. במקום הפסד מרובה, או לעת הצורך, יש להקל⁸⁷. יתכן שמדובר בשחמת מתקדמת, או בתהליך גידולי⁸⁸.

נידלדל הכבד — נידלדל ונעקר הכבד במקומות הרבה, והרי הוא מעורה בטרפשו, הבהמה כשרה⁸¹.

בועות וטינרי בכבד — נחלקו האחרונים בעניין בועות וטינרי בכבד, אם הבהמה כשרה או טריפה⁸⁹. בועות הן גידולים רכים המכילים נוזל⁹⁰, וטינרי הם גידולים קשים כאבן ויבשים⁹¹. בועות בכבד הן לרוב שלב ביניים בהתפתחות שרשור הכלב הקטן⁹². כמו כן יכולות הבועות להיווצר כתוצאה מתהליכים דלקתיים, וכאשר קיימת החלמה חלקית וספיגת הנוזל המוגלתי, נהפכת המורסה לטינר קשה.

יבש הכבד — יבש הכבד עד שנפרך בצפורן, הבהמה טריפה, והוא שיבש כולו, ולא נשתייר כזית במקום מרה ובמקום חיותו, או שיבשו שני זיתים אלו לבר⁸².

כבד גס ונפוח — נמצא כבד גס ונפוח, היינו שריעות הכבד⁹³, אשר יכול לנבוע מסיבות שונות, הבהמה כשרה⁹⁴.

נימוק הכבד — נימוק הכבד, דהיינו שדם יוצא מבשר הכבד, הבהמה טריפה⁸³; ויש הסבורים, שדווקא אם גם שני הזיתים נימוקו, הרי היא טריפה⁸⁴. יתכן שמדובר בנמק נרחב של הכבד או בדלקת כבד נימקית-דמית⁸⁵.

שני כבדים — נמצאו שני כבדים

סי' קסא סק"ג. [85] ראה א. שטינברג, אסיא, שם. [86] רמ"א שם, בשם רוקח סי' שפא ד. [87] ש"ך שם סק"ה. [88] א. שטינברג, אסיא, שם. [89] ראה דרכי תשובה יו"ד סי' מא סקל"ג. ובחזו"א יו"ד סי' ד אות טו כתב, שמצויות אבעבועות מלאות מוגלה בכבד, ונהגינן להכשיר, אף על גב שהן במקום מרה ובמקום חיותא. ובשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' יח, כתב שצריך שישאר שיעור קטן בריא במקום מרה ובמקום חיותא, ובעוף כמעט לא שכיח שיטריפו בגלל בועות בכבד. [90] cysts. [91] tumors. [92] Echinococcus Granulosus. [93] hepa-tomegaly. [94] שו"ת שאילת יעבץ ח"ב סי' נח. וראה עוד בדרכי תשובה, סי' מא סקל"ח;

שבעל שמלה חדשה מחמיר קצת. [79] כס"מ שחיטה ו ט. [80] ראה דרכי תשובה יו"ד סי' מא סקמ"א-מ"ד. וראה א. שטינברג, שם. וראה עוד בדיני תולעים בכבד בשו"ת מהרש"ם ח"ו סי' נט; שו"ת שו"מ מהדו"ק ח"ב סי' מה. [81] חולין מו א; רמב"ם שחיטה ח כא; טוש"ע יו"ד מא ה. [82] טוש"ע יו"ד מא ג, וברמ"א שם. ומקור הדין ברא"ש חולין פ"ג סי' יג, בשם בה"ג, ורשב"א בתורת הבית, ועוד ראשונים על חולין מו ב, שלמדו כן בדימוי למצב בריאה, וראה בש"ך שם סק"ג. וקצת קשה, שהרי אין מוסיפים על הטריפות, ואין מדמים טריפה לטריפה. [83] רמ"א יו"ד מא ג. [84] ש"ך שם סק"ד; ט"ז שם סק"ב. וראה שו"ת צפנת פענח

איבר אחר, אלא שאספקת הדם אליו עשירה במיוחד.

יש מי שכתב, שאין לאכול כבד של בהמה, כי הוא קשה לשכחה¹⁰³, אך למעשה לא נוהגים כן¹⁰⁴.

יותרת הכבד — יותרת הכבד, אף על פי שהוזכרה בתורה בכלל האימורים, אין דינה כחלב, ומותרת באכילה¹⁰⁵.

דם כבד — יש הסבורים, שדם הכבד מותר מן התורה אפילו אם פירש, אלא שחכמים אסרוהו גזרה משום שאר דם¹⁰⁶; ויש הסבורים, שלאחר שפירש, דינו ככל דם, ואיסורו מן התורה¹⁰⁷. דם שנמצא בסימפונות הכבד, אף על פי שלא פירש,

בהמה או בעוף⁹⁵ — טריפה⁹⁶. יש הסבורים, שדין זה נכון בכל מקום שנמצאו שני כבדים⁹⁷; ויש מי שכתב, שדווקא אם הכבד הנוסף מחובר במקום מרה, או במקום חיותו⁹⁸.

מצבים נוספים שנידונו בהלכה ביחס לטריפות הכבד: דין מחט בכבד⁹⁹; דין שינויי צבע הכבד¹⁰⁰; חסר מולד של כבד¹⁰¹.

בדיני אכילה

היתר אכילה — הכבד כולו דם קרוש הוא, וטעם דם לו, אבל התורה התירוה באכילה¹⁰². אכן מבחינה רפואית הכבד מורכב מרקמת תאים, והינו איבר ככל

שכוונתו שלא יוכל לחיות במצב כזה. [102] חולין קט ב, וברשי" שם. [103] כף החיים סי' קנו סקכ"ח, על פי האר"י; ס' שמירת הגוף והנפש, סי' יב הע' ה, בשם ס' זכירה, וס' סגולות ישראל. [104] פרמ"ג או"ח סי' קי בשפ"ד סק"ג; שו"ת יביע אומר ח"ב חו"ד סי' ח; ס' שמירת הגוף והנפש סי' יב הע' ו, בשם ס' מאסף לכל המחנות. ובשו"ת משנה הלכות ח"ג סי' סב, כתב שקפידא זו צ"ע, דמעולם לא ראינו נוהרים בזה, ואדרבא תלמידי הבעש"ט הקדוש ז"ל נוהגים דווקא לאכול כבד בשבת. [105] ראבי"ה חולין סי' אלף צח-צט; רמב"ם מאכלות אסורות ז ה; רמב"ן עה"ת ויקרא ג ט. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך יז, ע' חצר כבד, הע' 38, שהוכיחו מברכות מד ב, שיותרת הכבד טובה לריפוי החולה. [106] ר"ת בתוס' חולין קי ב ד"ה כבדא; רא"ש שם סי' כו; או"ה כלל ח דין י; תורת חטאת, כלל כד דין י; שו"ת מהרש"ל סי' פד; ש"ך יו"ד סי' עג סק"ט. וראה בפרמ"ג שם שפ"ד סק"ד. [107] רמב"ם מאכלות אסורות ו ד; רשב"א ור"ן חולין קט ב; ביאור הגר"א יו"ד סי' עג סק"א. וראה בתוס' שם ד"ה דם דאורייתא, וברא"ש שם סי' כז.

שו"ת אמרי יושר ח"א סי' יג. [95] בכלבים, בגמלים ובחזירים ישנה חלוקה קבועה של הכבד לשתי אונות נפרדות. תוארו גם מצבים של הכפלת הכבד בכלב ובחזיר. אכן, לא נמצא בספרות הווטרינרית תיאור של מספר כבדים בבעלי חיים הכשרים לאכילה — ראה א. שטינברג, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 248. [96] טוש"ע יו"ד מא י, על פי הרא"ש בשם בה"ג. וראה בשו"ת נובי"ק חו"ד סי' ה, שלדעתו הוא מחלוקת בין הרמב"ם לרשב"א, אם הבהמה כשרה או טריפה. וראה בכסא דהרסנא על שו"ת בשמים ראש סי' סא. [97] תורת חטאת כלל פט דין יא; יש"ש חולין פ"ג סי' יח; ש"ך יו"ד סי' מא סק"ט. [98] ט"ז יו"ד שם סק"א. [99] ראה חולין מח ב; רמב"ם וראב"ד, שחיטה ו ח-ט, ובנו"כ שם; טוש"ע יו"ד מא ו-ז, ובנו"כ שם. [100] ראה דרכי תשובה, יו"ד סי' מא סק"ח. שינויי צבע בכבד יכולים להיות במספר מצבים, כגון melanosis, hemosiderosis, שחמת מרתית. [101] ראה כסא דהרסנא על שו"ת בשמים ראש סי' סא; דרכי תשובה יו"ד סי' מא סק"א וסקנ"ח. ומה שכתב בב"י יו"ד סי' מא, שאי אפשר לבעל חיים להיבראות חסר כבד, נראה

הרי הוא אסור מן התורה, וחיובו בכרת¹⁰⁸. ניקור — בניקור הכבד, חותכים הגידים וקנוקנות, וחותכים החלב מהלבלב, ונוטלים הקרום שעליו משני הצדדים¹¹⁶.

בדיני קרבנות

אימורים — האיברים ששורפים אותם על גבי המזבח מן החטאות הנאכלות¹¹⁷, ומן האשמות, ומן השלמים — הם הנקראים אימורים, והם נשרפים על המזבח החיצון¹¹⁸. והוא-הדין גם בככור, במעשר בהמה ובפסח¹¹⁹. בין האימורים נכללת גם יותרת הכבד¹²⁰, ונוטל את היותרת כולה עם חלק מועט מהכבד¹²¹; יש מי שכתב, ששיעור הכבד הנוסף ליותרת צריך להיות כזית¹²².

תנופה — יותרת הכבד היא בכלל האימורים הטעונים תנופה בקרבן שלמים¹²³.

היות ויש בכבד ריבוי דם, אין לו תקנה לכתחילה לבשלו לאחר מליחה בלבד, ככל בשר, אלא שלצורך הכשרתו לאכילה חייבים לחותכו שתי וערב¹⁰⁹, או לנקב את הכבד פעמים הרבה, או ליטול את המרה וחתכת בשר מן הכבד, שפעולות אלו מועילות כמו חיתוך שתי וערב¹⁰⁹, ולצלותו על גבי אש פתוחה, כשהחלקים החתוכים למטה, ואחר כך יכול לבשלו¹¹⁰. יש מי שכתב, שגם בכבד מועילה מליחה¹¹¹, וחלקו עליו הפוסקים¹¹², אלא שיש שפסקו כמוהו בדיעבד¹¹³.

מליחה — המנהג הוא, שלא למלוח כבד כלל¹¹⁴, רק יש למולחו קצת, כשהוא תחוב בשפוד, או מונח על האש לצלותו, ונהגו להדיח כל כבד אחר צלייתו, משום הדם הדבוק בו, ואם לא הדיחו — מותר¹¹⁵.

וראה בתוס' ביצה יא א ד"ה ושיון, ובתוס' חולין יד א ד"ה ונסבין, כעין זה בבשר סתם לצלי. דין חליטת כבד — ראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך טו, ע' חליטה, עמ' תקלו. [116] ראה בס' מזון כשר מן החי, עמ' 404, בשם תורת הניקור הירושלמי. [117] במנ"ח מ' קלח כתב, שלא דווקא הנאכלות, שהרי אף בחטאות הפנימיות הדין כן. [118] רמב"ם מעשה הקרבנות א יח. [119] ראה אנציקלופדיה תלמודית כרך י, ע' הקטרה (א), עמ' תנה-תנו. [120] בקרבן שלמים — בין מן הבקר, או מן הצאן, או עז (ויקרא ג ד, טו); בקרבן חטאת (ויקרא ד ט); בקרבן אשם (ויקרא ז ד). וראה לעיל הע' 27 ואילך, בהגדרת חלק זה, אם הוא הסרעפת, או האונה המזונבת של הכבד עצמו. [121] ספרא ויקרא ג ד; תוספתא חולין פ"ט; רמב"ם שם. וראה ראב"ד על תו"כ שם; מלבי"ם, ויקרא, שם. [122] פנים יפות, ויקרא שם. [123] תורת כהנים צו פט"ז;

[108] תוס' חולין קיא א ד"ה וחיתוכיה; רא"ש שם סי' כז; שו"ת שער אפרים סי' פח. [109] רמ"א יו"ד עג א. [110] חולין קי ב; רמב"ם מאכלות אסורות ו ז-ח; טשו"ע יו"ד עג א. ובדין צליית כבד במכשירי צלייה חשמליים (broiler) מסוגים שונים, כגון שהאש למעלה, או שהשפוד מסתובב וכיו"ב — ראה בשו"ת ציץ אליעזר חי"א סי' נג. ובענין צליית הרבה כבדים בבת אחת — ראה מועדים וזמנים ח"ג סי' רלו; שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' יז. [111] ר"ת בתוס' חולין קי ב ד"ה כבדא. [112] ראה הגהות מיימוניות מאכלות אסורות ו ז, אות ב; רמ"א יו"ד עג א; פרי חדש יו"ד עג א; ביאור הגר"א שם סק"א. [113] ראה ט"ז שם סק"א; ש"ך שם סק"ט. וראה עוד בהלכות אלו באנציקלופדיה תלמודית כרך כו ע' כבד, עמ' שסג ואילך. [114] ראה ט"ז יו"ד סי' עג סק"ז, וש"ך שם סק"ז, בטעם הדבר. [115] רמ"א יו"ד עג ה.

הפשט וניתוח – בסדר הפשט העור וניתוח האיברים של העולה, היו עשרה נתחים¹²⁴. בנתח של העוקץ נוטל הסכין ומפריד את הריאה מן הכבד, ואצבע הכבד מן הכבד, שאצבע הכבד נשארת עם העוקץ, והיתה קריבה עם העוקץ והכליות¹²⁵. יש מפרשים, שאינו מזיז את אצבע הכבד ממקומה¹²⁶; ויש מפרשים, שאינו מזיז את הכבד ממקומו¹²⁷. הכבד עצמו היה תלוי בנתח של הדופן הימנית¹²⁸.

ברפואה – לפי חז"ל מועיל יותרת הכבד לחולים¹³⁴.

בערכין ובניזירות – האומר ערך כבדי עלי, נותן ערך כולו¹³⁵; האומר כבדי נזיר, הרי זה נזיר¹³⁶.

בדין השתלת כבד – ראה ערך השתלת אברים.

פְּהֵן

מעילה – יש דין מעילה ביותרת הכבד, שהרי היא בכלל האימורים, אף על פי שאיננה נקראת חלב¹²⁹.

טומאת מת – כבד מהמת שנימוח, מטמא ברביעית, כי דינו כדם¹³⁰.

הכהן מיוחד בדיניו' הן בזכויות, והן בחובות' לעומת לוי וישראל. להלכות המיוחדות לו יש השלכות לגבי נושאים רפואיים, הן כרופא והן כחולה.

בערך זה יידונו כל העניינים הרפואיים הנוגעים לכהן.

ב. רקע היסטורי

כהן/רופא בין העמים – בעולם העתיק היה העיסוק ברפואה חלק בלתי נפרד מעבודת הכהן. רפואת הכהנים היתה נפוצה במצרים ובבבל, וכן ביוון. לעומת

במכירה – בבהמה גסה, מכר את הקנה לא מכר את הכבד; מכר את הכבד לא מכר את הקנה; ובבהמה דקה, מכר את הקנה מכר את הכבד, מכר את הכבד לא מכר את הקנה¹³¹. הקנה הוא הריאה¹³². אכן, כל זה הוא במקום שאין מנהג, אבל מקומות שיש להם מנהגים וכללים ביחס למכירות הללו, הולכים אחר המנהג¹³³.

שונות

[129] חולין ק"ז א. [130] בכורות נה א, וברש"י שם; רמב"ם טומאת מת ג יד. [131] בבא בתרא פג ב; רמב"ם מכירה כו ט; טושו"ע חו"מ רכ יד. [132] רשב"ם שם; מ"מ שם; טושו"ע שם. וראה תוס' שם ד"ה מכר, שהקנה הוא הריאה עם הלב. [133] מאירי בבא בתרא שם. [134] ראה ע"ז כט א. [135] ערכין כ א; רמב"ם ערכין ב א. [136] נזיר כא ב; רמב"ם נזירות א טו.

רמב"ם מעשה הקרבנות ט ח. וראה עוד בראב"ד ובהגהות הגר"א על תורת כהנים שם; רמב"ן עה"ת ויקרא ט יט. [124] ראה תיאורה המפורט באנציקלופדיה תלמודית, כרך י, ע' הפשט ונתוח, עמ' של ואילך. [125] משנה תמיד ד ג; רמב"ם מעשה הקרבנות ו ז. [126] המפרש תמיד שם; הראב"ד שם, בפ"י ב; תפארת ישראל שם. [127] רמב"ם שם. [128] משנה תמיד שם; רמב"ם שם.